

Jasiński, Kazimierz

Przydomek księcia wrocławskiego Henryka IV

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia 26 (240), 67-76

1992

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

KAZIMIERZ JASIŃSKI (Toruń)

PRZYDOMEK KSIĘCIA WROCŁAWSKIEGO HENRYKA IV

W ostatnich latach można zaobserwować wzrost zainteresowania przydomkami władców piastowskich. Najwięcej miejsca poświęcił im przedwcześnie zmarły Jacek Hertel, zajmujący się bardzo dokładnie w ogóle onomastyką piastowską¹. Pod wpływem językoznawców wprowadził on w miejsce nazwy „przydomek” termin „przezwiśko”. Jakkolwiek uczynił to nie bez uzasadnienia, pozostając z różnych względów przy tradycyjnej nazwie przydomek². Do wspomnianej różnicy terminologicznej nie przywiązuję zresztą większej wagi.

Przydomki nie odgrywają w badaniach historycznych takiej roli, jak same imiona, nie są jednak obojętne historykowi, jak to wykazał badacz szwajcarski P. Bühner³. To, że zająłem się przydomkiem jednego z najwybitniejszych Piastów XIII w., Henryka IV, ma swą przyczynę w istnieniu rozbieżności w sprawie tego przydomka. Jego łacińskie brzmienie (*probus*) jest źródłowo wystarczająco poświadczane, wątpliwości budzi natomiast jego polski odpowiednik. W związku z tym wyłania się kwestia, czy przy polskiej wersji imienia (Henryk) można posługiwać się łacińską wersją przydomka, wbrew ogólnie stosowanej zasadzie, że polskiej wersji imienia towarzyszy zawsze polska wersja przydomka np. Kazimierz Odnowiciel. Kolejny problem dotyczy występowania poza nazwą *probus* jeszcze innych przydomków przypisywanych Henrykowi IV. Ostatnia kwestia — to próba ustalenia chronologii powstania i genezy przydomka *Probus*.

Najdokładniej przydomkiem względnie przydomkami Henryka zajął się R. Grodecki, którego pogląd w tej sprawie podaję z niewielkimi skrótami w dosłownym brzmieniu:

¹ J. Hertel, *Imiennictwo dynastii piastowskiej we wcześniejszym średniowieczu*, Toruń 1980, s. 153—166; tenże, *Przezwiśka Piastów w średniowieczu*, AUNC, Historia 16, 1980, s. 151—180; tenże, *Przezwiśka Piastów wrocławskich i legnicko-brzeskich w średniowieczu*, AUNC, Historia 19, Toruń 1984, s. 37—51.

² Uzasadniam to bliżej w przygotowywanym do druku „Rodowodzie pierwszych Piastów”.

³ P. Bühner, *Studien zu den Beinamen mittelalterlicher Herrscher*, Schweizerische Zeitschrift für Geschichte, t. 22, 1972, s. 205—236, zwłaszcza s. 235 i n.

Przyszły monografista winien też obmyślić właściwy przydomek dla tego władcy, którego wybitne zasługi dziejowe nakazują zaszczytnie wyróżnić z tłumu drobnych książąt dzielnicowych XIII w. W niniejszym przeglądzie jego dziejów oznaczam go jako „IV”, bo on sam siebie „czwartym” nazywał [...] Utarło się dość powszechnie określanie go łacińskim przydomkiem: *Probus*, używanym nieporadnie z powodu wątpliwości, jak go należy oddać po polsku. Istotnie rzecz nie jest łatwa, jeżeli chodzi o bezwzględną trafność określenia polskiego. Współcześni używali paru przydomków współrzędnie, jak *Probus vel Largus*, albo *Probus vel Pius*, albo wreszcie: *d. Henricus qui dux Bonus wratislaviensis appellabatur*. Objaśniali zaś: *propter multa, que virtuose agebat, Probus appellatus est*, lub *appellatus est Probus dux, quia magne probitatis et largitatis fuit*. Po niemiecku zwano go: *der biderbe hertzog* oraz *Heinrich der kluge*. Współczesne pokolenie zatem uderzały u Henryka cechy szlachetności postępowania, dobroci, hojności i prawości i te rysy osobiste przeważały widocznie w opinii nad rycerskością wojenną tego niepospolitego księcia. Ale najbliższa potomność nazwała go też *Gloriosus* i dojrzała w nim rysy wielkości⁴.

W polskiej literaturze historycznej występuje tylko przydomek w wersji łacińskiej *Probus*, a jako jego polski odpowiednik słowo *Prawy*. Różnica w posługiwaniu się przydomkiem Henryka IV, jeżeli chodzi o historyków polskich, polega na tym, że niektórzy z nich przy polskiej wersji imienia (*Henryk*) używają łacińskiej wersji przydomka: *Probus*, podczas gdy inni podają przy polskim brzmieniu imienia polską wersję przydomka: *Prawy*. Z początkiem lat siedemdziesiątych obecnego stulecia coraz częściej domagano się, aby przy polskiej wersji imienia używać wyłącznie polskiego odpowiednika przydomka⁵. Postulat ten był na ogół realizowany⁶, chociaż nie wyparł całkowicie łacińskiej nazwy *Probus*⁷. W obronie wersji łacińskiej stanął H. Łowmiański, stwierdzając, że

Wobec wieloznaczności nazwy: *probus*, nie da się adekwatnie przetłumaczyć na polski odnośnego tytułu, toteż wolimy pozostać przy brzmieniu łacińskim⁸.

Zapewne pod wpływem Łowmiańskiego, łacińska forma przydomka Henryka IV przeżywa obecnie swego rodzaju renesans. Czy stanowisko tego znakomitego mediewisty jest słuszne? Uważam, że trudno tym razem

⁴ R. Grodecki, *Dzieje polityczne Śląska do r. 1290*, [w:] *Historia Śląska*, Kraków 1933, s. 325 przyp. 2. Po przytoczonych w tekście słowach „rysy wielkości” R. Grodecki cytuje wiersz, zamieszczony w Roczniku górnośląskim, MPH, t. 3, s. 316, gdzie Henryk nazwany został *Magnus in his annis*.

⁵ Np. B. Kürbisówna w rec. *Dyplomatyki wieków średnich*, *Studia Źródłoznawcze*, t. 17, 1972: „stanowczo zbyt długo utrzymuje się u nas forma Henryk Probus zamiast Prawy, skoro nie używamy Magnus, Largus, Crispus itd.”.

⁶ Por. K. Jasiński, *Uwagi genealoga o nagrobkach Piastów śląskich*, *ibid.*, s. 191 i tenże, *Rodowód Piastów śląskich*, t. 1, Wrocław 1973, s. 161, przyp. 3. W moich wcześniejszych pracach używałem formy Henryk Probus.

⁷ Zob. B. Zientara, *Henryk IV Probus*, [w:] *Poczet królów i książąt polskich*, Warszawa 1984, s. 203.

⁸ H. Łowmiański, *Początki Polski*, t. 6, Warszawa 1985, cz. 2, s. 841, przyp. 2037.

zaaprobować jego stanowisko, zakładając nawet niemożność adekwatnego przetłumaczenia terminu *probus* na język polski. W takim razie należałoby postąpić tak jak to uczynił R. Grodecki. Wymienił on łacińską wersję przydomka, lecz nie używał go przy imieniu Henryka, pomijając równocześnie także polską wersję przydomka. Grodecki posługiwał się jedynie liczbą porządkową IV, lub samym tylko imieniem. Łączenie polskiej wersji imienia z łacińskim brzmieniem przydomka prowadzi do „nieporadnych” zwrotów w rodzaju Kazimierz Restaurator, Bolesław Largus, Bolesław Crispus, Leszek Niger itp. Wszyscy inni Piastowie noszą przy imionach w wersji polskiej wyłącznie polskie przydomki⁹. Czy rzeczywiście termin *probus* nie znajduje adekwatnego odpowiednika w języku polskim. Wieloznaczne są również i inne terminy łacińskie, występujące często w charakterze przydomka, w tym nawet tak jednoznaczny na pozór termin *bonus*¹⁰. Równocześnie różne znaczenia ma termin *prawy*¹¹. Niemniej jednak należy ustalić, jakie zalety mieli na myśli współcześni, obdarzając go przydomkiem *Probus*, a tym samym znaleźć najbardziej właściwy polski odpowiednik tego przydomka. W tym celu konieczne jest zestawienie źródeł, które ten przydomek wymieniają oraz jego porównanie z ewentualnymi innymi przydomkami Henryka IV.

Źródła te podaję w dowolnej kolejności:

1 — *Genealogia s. Hedwigis: Henricus dux[...] qui dicitur hodie dux Henricus IV, dux Probus*¹²;

2 — *Nekrolog lubiński: Henricus IV. dux Wratisl., qui dictus est Probus*¹³;

3 — *Chronica Marchionum Brandenburgensium: Henrico Probo duci Wratislaviae*¹⁴;

4 — *Nekrolog krzyżowców z czerwoną gwiazdą: Dux Henricus Probus de sancta cruce*¹⁵;

⁹ Z punktu widzenia ściśle historycznego określenie Henryk *Probus* nie jest błędem, lecz ze względów językowych jest niepoprawne i, co nie jest bez znaczenia, zupełnie odosobnione, jeżeli chodzi o posługiwanie się przydomkami innych Piastów. Taką, chyba również wyjątkową, niepoprawność językową spotykamy w literaturze niemieckiej, w której Fryderyk Rudobrody występuje jako Friedrich Barbarossa; zob. P. Bühner, op. cit., s. 232 i n., przyp. 118. Nie stanowi to jednak uzasadnienia dla formy Henryk *Probus*.

¹⁰ Zob. *Słownik łacińsko-polski*, pod red. M. Plezi, t. 1, Warszawa 1959, s. 374—376.

¹¹ Por. *Słownik języka polskiego*, pod red. A. Kryńskiego i W. Niedźwieckiego, t. 4, Warszawa 1908, s. 985.

¹² MPH, t. 4, s. 648. W załączonej do *Genealogii* tabl. genealogicznej, ibid., s. 652, występuje *Probus nominatus*.

¹³ *Monumenta Lubensia*, ed. W. Wattenbach, Breslau 1861, s. 46.

¹⁴ *Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte*, t. 1, 1888, cz. 1, s. 127.

¹⁵ Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, rkps IV Q 198a, k. 27.

5 — *Kalendarz kolegiaty świętokrzyskiej we Wrocławiu: Probus dux Henricus quartus*¹⁶;

6 — *Drewniana tablica w prezbiterium kolegiaty świętokrzyskiej: Magnificus princeps Henricus Quartus Probus dux, vulgariter dictus der milde furste*¹⁷;

7 — *Epytaphia ducum Slezie: qui dictus est Probus*¹⁸;

8 — *Księga henrykowska: propter multa, que virtuose agebat Probus appellatus est*¹⁹;

9 — *Rocznik cystersów henrykowskich: qui appellatus est Probus dux, quia magne probitatis vir et largitatis fuit*²⁰;

10 — *Rocznik wrocławski większy: Probus vel Largus dictus*²¹;

11 — *Kronika książąt polskich: a duce Henrico quarto Wratislaviensi, qui nominabatur Probus*²²;

12 — *Annales Jana Długosza: Henricus dux Probus appellatus per antiphrasim cum magis improbitas illi conveniret; Henricus quartus Probus alias Pius dux Wratislaviensis*²³.

Wszystkie powyższe źródła, z wyjątkiem *Annalium Długosza*, nie wykraczają poza XIV w., jakkolwiek niektóre z nich zachowały się w późnych redakcjach, np. *Nekrolog lubiąski* znany jest z redakcji pochodzącej z 1615 r. Nie ulega wątpliwości, że nota obituarna o Henryku IV w tejże redakcji nawiązuje do współczesnej zapiski niedochowanego do naszych czasów pierwotnego nekrologu klasztornego. Nie mamy natomiast pewności, czy tekst pierwotny podawał już przydomek Henryka IV. To samo należy powiedzieć o nekrologu krzyżowców z czerwoną gwiazdą, zachowanym w XIV-wiecznym rękopisie. Z dużym natomiast prawdopodobieństwem możemy przyjąć, że przydomek Probus znajdował się już w oryginalnym tekście *Genealogii św. Jadwigi*, pochodzącym z 1300 r.²⁴ Zapisy z *Nekrologu lubiąskiego* i „*Epitafiów*” mają zapewne wspólne źródło, mianowicie pierwotny nekrolog lubiąski. Współzależność

¹⁶ A. König, *Das Kalendarium des Breslauer Kreuzstiftes verbunden mit einem Cisiolanus*, Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens, t. 7, 1866, s. 320.

¹⁷ Ibid., s. 339, przyp. 23; J. Mycielski, *Grobowe Piastów pomniki na Śląsku Pruskim*, Roczniki PTPN, t. 25, 1899, s. 59.

¹⁸ MPH, t. 3, s. 712.

¹⁹ Biblioteka Tekstów Historycznych, t. 2, 1949, s. 313.

²⁰ MPH, t. 3, s. 702.

²¹ Ibid., s. 688.

²² Ibid., s. 548.

²³ *Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae, liber septimus*, Warszawa 1975, s. 230 i 258.

²⁴ K. Jasiński, *Beatrycza, pierwsza żona Ludwika Bawarskiego*, [w:] *Europa — Słowiańszczyzna — Polska*, Poznań 1970, s. 106 i n. Najstarszy zachowany rękopis *Genealogii*, stanowiącej końcowy fragment *Vitae s. Hedwigis*, pochodzi z ok. 1310 r., zob. A. Chroust, *Monumenta Paleographica*, III Reihe, XIII Lieferung, Leipzig 1933, tabl. 602 (Uwagi Göbera).

występuje prawdopodobnie między dwoma źródłami henrykowskimi, jeżeli chodzi o samą nazwę *probus*. Większość źródeł przekazała jednak ten termin niezależnie od siebie, co świadczy o autentyczności i wczesnym rozpowszechnieniu przydomka *Probus*. Długosz korzystał ze źródeł śląskich, gdyż przydomek ten poza źródłami śląskimi nie występował w średniowiecznej historiografii polskiej.

Niektóre ze źródeł objaśniają przydomek *Probus*, stawiając między nim a wyrazem *largus* znak równania, jak w wypadku Rocznika wrocławskiego większego: *Probus vel Largus dictus*. Podobnie tłumaczy przydomek *Probus* rocznik cystersów henrykowskich: *quia magne probitatis vir et largitatis fuit*. Wprawdzie *probitas* i *largitas* są tu wymienione oddzielnie, lecz łącznie składają się na przydomek *Probus*. Także na tablicy drewnianej (zestawienie nr 6) przydomek ten został oddany w języku niemieckim jako *vulgariter dictus der milde furste*. Wśród różnych znaczeń tego wyrazu (*milde*) występuje znaczenie: szczodry. Tłumaczenie *Księgi henrykowskiej*: *propter multa, que virtuose agebat Probus appellatus est* jest ogólnikowe, ponieważ słowo *virtuose* może dotyczyć w równym stopniu waleczności jak i innych zalet, których zakres musiał być szeroki, jak na to wskazuje określenie: *propter multa*. Polskim odpowiednikiem łacińskiego *largus* jest szczodry, hojny. Również niemieckie *milde* znaczy przede wszystkim szczodry. Z Kroniki henrykowskiej dowiadujemy się, że w pojęciu *probus* mieści się nie tylko termin *largus*. Długosz utożsamiał słowo *probus* ze słowem *pius*: *Probus alias Pius*. *Pius* ma wiele znaczeń²⁵, a jako przydomek władcy należał do najzaszczytniejszych²⁶. Jednym z polskich znaczeń słów *probus* i *pius* jest prawy.

Przypomnijmy, że zdaniem Grodeckiego, „współcześni używali paru przydomków współrzędnie” na określenie Henryka IV. Są to następujące przydomki:

1 — *Bonus: dominus Henricus, qui dux Bonus Wratislaviensis appellabatur*²⁷;

2 — *Strenuus: Henricum, ducem Wratislaue, cognomine Strenuum*²⁸;

3 — *biderbe*: dokument Ludwika Bawarskiego z 20 IV 1324 r. — *Henricus dux Vratislaviensis illustris bone memorie dictus der biderbe hertzog Heinrich*²⁹;

4 — *milde* — zob. zestawienie przydomka *Probus* pod 6;

²⁵ *Słownik łacińsko-polski*, t. 4, Warszawa 1974, s. 173.

²⁶ P. Bühner, op. cit., s. 225, przyp. 97.

²⁷ *Bonus* występuje w źródle z pierwszej poł. XIV w., opublikowanym przez J. Emlera; zob. B. Włodarski, *Polska i Czechy (1250—1306)*, Lwów 1931, s. 88, przyp. 3.

²⁸ *Kronika zbrastawska*, *Fontes rerum Bohemicarum*, t. 4, 1884, s. 33. Przydomek ten, jak się zdaje, uszedł uwadze polskiej historiografii.

²⁹ *Lehns- und Bestizurkunden Schlesiens*, hrsg. von C. Grünhagen und E. Markgraf, t. 1, Leipzig 1881, s. 65, nr 7.

5 — *Largus* — zob. zestawienie pod 10.

Nie są natomiast przydomkami wymienione przez R. Grodeckiego określenia: niemieckie *kluge*³⁰ oraz łacińskie: *gloriosus* i *magnus*³¹. Są to ozdobne epitety³², które nie stały się przydomkami. Wielki (*magnus*) i Mądry (*kluge*) pojawiają się wśród przydomków władców średniowiecznych, lecz w tekstach odnoszących się do Henryka IV są zwykłymi przymiotnikami. Przydomki *milde* i *Largus* zostały już omówione wyżej. Można między nimi postawić znak równania. Oznaczają one władcę hojnego, szczodrego, obojętnego do dawania³³. Warto jednak podkreślić, że termin *milde* przysługiwał dobremu księciu lub panu³⁴, nie dziwi zatem, że występuje łącznie z godnością osoby noszącej ten przydomek: *der milde furste* (zestawienie — 6). *Biederbe* odpowiada między innymi łacińskiemu *probus*, w języku niemieckim znaczy to tyle co *rechtschaffen*³⁵. Zarówno niemiecki, jak i łaciński odpowiednik słowa *biederbe* ma to samo znaczenie, co w języku polskim wyraz *prawy*.

Bonus, jak już nadmieniałem, jest słowem wieloznacznym, a jednym z jego polskich znaczeń jest słowo *prawy*, który to wyraz jest również jednym ze znaczeń słowa *probus*³⁶. Interesujący jest przydomek podany

³⁰ *Ottokars Oesterreichische Reimchronik, MGH Deutsche Chroniken*, t. 5, hrsg. von J. Seemüller, 1895, s. 277, wiersz 20981: *Heinrich, der furste klucoc*. oraz wiersz 21003: *herzog Heinrichen dem klucogen*.

³¹ Rocznik górnośląski, MPH, t. 3, s. 716 (pod 1290): *gloriosus dux H. obiit* oraz ibid., wiersz wzięty z grobowca Henryka IV z zastąpieniem słów *in egregiis annis* zwrotem *Magnus in huius annis*.

³² Za szczególnie często występujące określenie, nie będące przydomkiem, uważa słowo *gloriosus* P. Bühner, op. cit., s. 213. *Pius* pojawia się dopiero u Długosza i to jako słowo objaśniające wyraz *probus*.

³³ *Słownik łacińsko-polski*, t. 3, Warszawa 1969, s. 321.

³⁴ Zob. J. Grimm und W. Grimm, *Deutsches Wörterbuch*, t. 6, Leipzig 1858, szp. 2201 i n., gdzie podano znaczenie tego wyrazu także w języku łacińskim (m. in. *largus*) oraz przykłady na użycie tego wyrazu *als standesmäßige eigenschaft eines guten fürsten oder herrn*.

³⁵ Ibid., t. 1, Leipzig 1852, szp. 1810; *Bieder, utilis, probus* [podkreślenie moje — K. J.] ..., *rechtschaffen*; szp. 1812: *Biedermann, [...]vir bonus, honestus, antiquus*. *Bieder* znaczy to samo co *biederb*, ibid., szp. 1811.

³⁶ *Słownik łacińsko-polski*, t. 1, s. 375, wymienia jako jedno z polskich znaczeń słowa *bonus* słowo *prawy*; zob. również *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, pod red. M. Plezi, t. 1, Wrocław 1953—1958, szp. 1130, gdzie jako łacińskie odpowiedniki wyrazu *bonus* występują: *honestus, probus* [podkreślenie moje — K. J.], *iustus*. Wprawdzie *Słownik łacińsko-polski*, t. 4, Warszawa 1974, s. 300, wśród polskich tłumaczeń łacińskiego *probus* nie wymienia wyrazu *prawy*, lecz to, że *probus* znaczy po polsku między innymi *prawy* wynika pośrednio z przytoczonego wyżej faktu, iż *bonus* może znaczyć to samo co *probus*, przy czym jednym z polskich znaczeń słowa *bonus* jest słowo *prawy*. Dodać jeszcze należy, że wśród synonimów słowa *prawy* wymienionych przez *Słownik języka polskiego*, pod red. A. Kryńskiego i W. Niedźwieckiego, t. 2, Warszawa 1908, s. 985, znajdują się te same wyrazy, które podaje *Słownik łacińsko-polski*, jako polskie odpowiedniki łacińskiego *probus*. Są to wyrazy: *uczciwy, cnotliwy, zacny, rzetelny*.

przez Kronikę zbrasławską: *Strenuus*³⁷. *Strenuus miles* oznacza pasowanego rycerza, którym był również Henryk IV. Potocznie *strenuus* znaczy najczęściej tyle co dzielny i mężny³⁸, które to znaczenia odpowiadają również łacińskiemu *probus*³⁹.

Blizsze rozpatrzenie źródeł wykazuje, że najczęściej pojawia się w nich termin łaciński *probus*. Pozostałe określenia, tak łacińskie jak i niemieckie, są znaczeniowo bardzo zbliżone do terminu *probus* i właściwie wchodzi w skład jego różnych znaczeń. Postulat zatem R. Grodeckiego, aby „obmyślić właściwy przydomek” dla Henryka IV najtrafniej zrealizować przez wybór przydomka *Probus*, oznaczającego tym razem władcę dobrego, szczodrego i dzielnego. Jest to — inaczej mówiąc — wzór księcia rycerza. Ostatnio Z. Piech w swej cennej rozprawie doktorskiej pt. „Ikonografia pieczęci władców piastowskich” w pełni zasługującej na opublikowanie, wykazał, że ikonografia pieczęci piastowskich eksponowała księcia przede wszystkim jako rycerza. W słowie *probus* mieści się również znaczenie dzielny, co w połączeniu z wyrazem *strenuus*, przekazany jako przydomek Henryka IV przez Kronikę zbrasławską, szczególnie blisko związanym ze stanem rycerskim, uosabia cnoty rycerskie Henryka. Jako dobrego (zwłaszcza szczodrego) władcę i rycerza przedstawia Henryka IV Ottokar Styryjski⁴⁰. Do tej charakterystyki pasuje znakomicie przydomek *Probus*. Nasuwa się pytanie, czy przydomek ten nie nosi w tym wypadku znamion stereotypu i nie został niejako mechanicznie przydzielony Henrykowi przez jakiegoś jego dworskiego zausznika, aby z czasem ulec rozpowszechnieniu. Uważam jednak, że sam fakt, iż mamy tu do czynienia z jedynym występowaniem tego przydomka (*Probus*) w dynastii piastowskiej, przemawia za jego autentycznością. Henryk IV był władcą niepospolitym⁴¹, mającym w chwili swej przedwczesnej śmierci już poważne osiągnięcia. Przypuszczam, że charakterystyka Henryka IV autorstwa Ottokara Styryjskiego, mimo swego literackiego charakteru, odpowiada w jakimś stopniu historycznej rzeczywistości. Już sam fakt, że kronikarz poświęcił sporo miejsca Henrykowi, dowodzi nieprzeciętnej osobowości tego księcia. Te zalety Henryka IV jako władcy i rycerza bardzo dobrze oddaje wieloznaczny termin *probus*, a z kolei najtrafniejszym polskim odpowiednikiem tej łacińskiej nazwy jest słowo *prawy*. Trudno wprost znaleźć lepsze tłumacze-

³⁷ *Kronika zbrasławska*, s. 33: *Heinricum, ducem Wratislaue, cognomine Strenuum*.

³⁸ *Słownik łacińsko-polski*, t. 5, Warszawa 1979, s. 225.

³⁹ *Ibid.*, t. 4, s. 300, wymienia tylko słowo *dzielny*, lecz słowo *mężny* jest niewątpliwym synonimem słowa *dzielny*. Nie wiem, na jakiej podstawie tłumaczenie czeskie *Kroniki zbrasławskiej* oddaje *strenuus* jako *sprawiedliwy*; *Zbraslavská kronika. Chronicon Aulae Regiae*, Praha 1976, s. 66.

⁴⁰ *Ottokars Oesterreichische Reimchronik*, s. 227 wiersz 20948 i n.

⁴¹ J. Bieniak, *Zjednoczenie państwa polskiego*, [w:] *Polska dzielnicowa i zjednoczona*, pod red. A. Gieysztor, Warszawa 1972, s. 220.

nie polskie przydomka Probus. Całkowicie więc aprobuje pogląd J. Dąbrowskiego, że przydomek Prawy odpowiada „najlepiej łacińskim i niemieckim przydomkom Henryka IV”⁴².

Kwestia czasu i miejsca powstania przydomka Henryka IV może być rozwiązana tylko hipotetycznie, chociaż z dużym prawdopodobieństwem. Przydomek Probus to *epitheton ornans*, a tego rodzaju przydomki powstawały najczęściej już po śmierci obdarzonych nimi władców, w przeciwieństwie do przeważnie współczesnych przydomków podkreślających cechy fizyczne jak np. Biały, Czarny, Łysy, Kędzierzawy, Wysoki, Garbaty itp. Nie występuje jeszcze Henryk z przydomkiem w *Kronice polskiej*, powstałej ok. 1285 r., wymieniającej już przydomek jego stryja, Bolesława Łysego⁴³. Nie jest to pewny dowód na nieistnienie w tym czasie jakiegokolwiek przydomka Henryka IV, mimo wszystko wydaje się jednak, że milczenie w tej sprawie *Kroniki polskiej* odpowiada stanowi faktycznemu. Dość znamienne jest przekaz *Genealogii św. Jadwigi*, źródła powstałego w 1300 (ewentualnie w 1301) r. o tym, że Henryka nazywają d z i ś (*hodie*) Prawym (zob. zestawienie — 1), co sugeruje, że w niedalekiej przeszłości jeszcze go tak nie określano⁴⁴. Około 1300 r. musiał to być przydomek świeżo powstały, w przeciwnym bowiem razie autor *Genealogii* nie użyłby słowa *hodie*. Chyba się nie pomylimy, przyjmując jako *terminus a quo* powstania przydomka Probus śmierć Henryka IV, która nastąpiła 23 VI 1290 r. Z przekazu *Genealogii* wynika, że wspomniany przydomek istniał już w 1300 r., a więc musiał powstać najpóźniej wkrótce po śmierci Henryka. Kontrast między nadziejami, jakie niosły ze sobą ostatnie lata panowania młodego księcia, a jego przedwczesną śmiercią, przekreślającą te nadzieje, wywołał pewien szok i głęboki żal szczególnie w bliskich Henrykowi IV kręgach, które poprzez nadanie mu zaszczytnego przydomka zamierzały uczcić pamięć ulubionego władcy. Podkreślam hipotetyczność mojej sugestii odnośnie do czasu powstania przydomka Probus, lecz nie widzę w tym wypadku prawdopodobiejszej od ostatniej dekady XIII w. chronologii.

Przypuszczam również, że przydomek Probus powstał w książęcym środowisku dworskim, w najbliższym otoczeniu Henryka IV i dopiero stamtąd przeszedł do środowisk klasztornych, które przyczyniły się do jego rozpowszechnienia. Odwrotną kolejność uważam za mniej prawdopodobną. Przydomki powstawały niekiedy przypadkowo, co wydaje się jednak w naszym wypadku mało prawdopodobne. Gdyby nawet odegrał tu rolę przypadek, to już rozpowszechnienie się przydomka Probus było

⁴² J. Dąbrowski, *Dzieje polityczne Śląska w latach 1290—1402*, [w:] *Historia Śląska*, t. 1, s. 329, przyp. 2.

⁴³ *Kronika polska*, MPH, t. 3, s. 651. Kronika wymienia także przydomki innych książąt; por. *ibid.*, s. 644: *Boleslaum cognomento Altum [...] Conradum Loripedem*.

⁴⁴ Mało prawdopodobne aby autor *Genealogii* miał tu na myśli, że Henryk występował wcześniej z innym przydomkiem.

całkiem świadome i służyło utrwaleniu pamięci Henryka IV jako dobrego władcy i dzielnego rycerza. Przydomek Probus powstał więc najprawdopodobniej już po śmierci Henryka IV, lecz został mu nadany przez współczesne mu osoby.

Kwestia, czy Henryk zgodnie ze znaczeniem przydomka Probus był rzeczywiście człowiekiem prawym, jest już całkiem innym zagadnieniem⁴⁵. Bez względu na to jakby zostało ono wyjaśnione, nie można podważyć autentyczności tego przydomka. Ci, którzy tym przydomkiem Henryka IV obdarzyli, uczynili to z pełną świadomością, nie zauważając jego „nieprawych” poczynań, lub oceniając je w myśl zasady, że cel uświęca środki.

Wyniki moich rozważań można ująć najkrócej w następujących punktach:

1 — przydomek Probus, którym został obdarzony Henryk IV, nosi wszelkie znamiona autentyczności i podkreśla zalety stawianego za wzór władcy i rycerza⁴⁶;

2 — najlepszym polskim odpowiednikiem tego przydomka jest słowo prawy;

3 — przydomek ten powstał najprawdopodobniej w ostatnim dziesięcioleciu XIII w., zapewne w najbliższym otoczeniu Henryka IV.

BEINAME DES BresLAUER FÜRSTEN HEINRICH IV

Zusammenfassung

Der Autor hat sich vor allem mit Feststellung polnischer Version des Beinamens des Breslauer Fürsten Heinrich IV befaßt. Dieser Beiname war in den mittelalterlichen lateinischen und deutschen Texten verschieden bezeichnet. Die lateinischen Texte geben dem Terminus *probus* den Vorrang. Er wurde im historischen Schrifttum fast allgemein angenommen. Der Autor vertritt die Ansicht, daß die Benutzung des lateinischen Terminus in Verbindung mit polnischer Namensversion des Fürsten — Henryk Probus unrichtig ist. Analog könnte man die Bezeichnung Leszek Niger anstatt Leszek Czarny (Leszek der Schwarze) benutzen, aber solche Bezeichnung müsste Widersprüche erregen. Seine Forschungsergebnisse hat der Autor in folgenden Punkten geschlossen:

1 — Beiname Probus, mit dem Heinrich IV beschenkt wurde, ist allen Anzeichen

⁴⁵ Wątpliwości w tej sprawie wyraził już Długosz; zob. zestawienie w tekście pod nr 12 oraz J. Hertel, *Przezviska Piastów wrocławskich i legnicko-brzeskich*, s. 46. Nie bez uzasadnienia kwestionuje „prawość” Henryka IV B. Zientara, op. cit., s. 203: „Nawet jego przydomek Probus, to jest prawy, rzetelny podlega wątpliwości” z przytoczeniem przykładów na nieuczciwe zachowanie się Henryka wobec innych książąt.

⁴⁶ O władcy jako idealnym rycerzu zob. książkę W. Iwańczaka, *Tropem rycerskiej przygody. Wzorzec rycerski w piśmiennictwie czeskim XIV wieku*, Warszawa 1985, s. 56—106, omawiającą spośród cnót władcy również dzielność i szczodrość.

nach authentisch und unterstreicht die guten Eigenschaften des als Vorbild gestellten Herrschers und Ritters,

2 — das beste entsprechende Wort für diesen Beinamen in polnischer Sprache ist das Wort „prawy” („der rechtschaffene”),

3 — der Beiname ist höchstwahrscheinlich im letzten Jahrzehnt des XIII Jahrhunderts, sicherlich in nächster Umgebung des Heinrich IV entstanden.